

2020_Bretter Zoltán H.Bergson - K.Popper

<https://magyarnarancs.hu/kulpol/nyilt-zart-soros-132435>

Bretter Zoltán 2020.09.20 12:08

(részletek)

lényeges
nincs kifejtve

„Hinni akarunk, hinnünk kell, az emberiségnek hitre van szüksége. Olyan hitre, amely hegyeket mozgat, mert azt az illúziót kelti, hogy a hegyeket el lehet mozdítani. Az illúzió vélhetőleg az élet egyetlen realitása.” (Benito Mussolini, 1912)

Az alábbiakban a „nyílt” és „zárt” társadalom eszmetörténeti nyomába eredünk.

Henri Bergson

Az irodalmi Nobel-díjas filozófus, Henri Bergson Az erkölcs és vallás két forrása című könyve, melyet az életmű összefoglalásának tekinthetünk, a szerző 73 éves korában, 1932-ben jelenik meg. (Les Deux Sources de la morale et de la religion, magyar kiadás: Szt. István Társulat, 2002, fordította Dienes Valéria)

A bevallottan bergsoniánus Babits Mihály így recenzeálta a könyvet 1933-ban, Hitler hatalomra kerülésének évében, a Nyugat 7. számában: „Két különböző erkölcsről van itt szó, amelyek közül az egyik nem folytatása, kitágulása, vagy magasabb emelete a másiknak, hanem inkább teljes ellentéte. Az első a zárt társaságok morálja, a társadalom kényszerű önvédelme az egyén külön akciója ellen, biztosítéka az együttműködésnek a közös létharcban, közös ellenségekkel szemközt... Ez a nemzetek és kasztok morálja, a törzsi szokások összessége, melyek valami misztikus kötelező erőt nyertek egyéneken túli fenségükben; voltaképp mindig harcos és zárt morál, mely sohasem foghatja be az egész emberiséget, az egész világot, mert lényegében van, hogy mindig egy bizonyos körön kívüllevők ellen irányuljon: belül önerősítő szeretet és összetartás, de kifelé idegenség és harc és gyűlölet... A másik morál ennek éppen az ellentéte. Nem zárt, hanem nyílt. Nem statikus, hanem

dinamikus. Nem a harcé, hanem a szereteté, mely még az ellenséget is szereti. Célja nem a törzsek és társaságok konzerválása, hanem inkább széttörésük és kitérülésük.”

Babits összefoglalását alig kell kiegészítenünk. A civilizáció hajnalán a zárt társadalmakban, az elsődleges, természeti moralitásunk szorosan a csoporthoz láncol bennünket, megköveteli teljes odaadásunkat, hiszen az egyén és a csoport fennmaradása egyaránt ettől a kooperációtól függ. Bergson szavaival, ebben a világban a „társadalmi nyomás moralitása” érvényesül. A „nyomás moralitása” – és hozzátehetjük: az elnyomásé – úgy értendő, hogy a közösségi nyomás határozza meg cselekedeteinket. A közösségi lét normái nem hagynak terepet a különködésnek, az egyéni szabadságnak, ami erőforrásokat vonna el a közösségtől, s így veszélyes annak létére.

A biológus Bergson organicista példája remek. Képzeld el, hogy valamelyik sejtünk eldöntené, hogy saját, önálló életet akar élni. Nyilván a többi sejt nem csak rosszallását fejezné ki, de vélhetőleg erőnek erejével megakadályozná a kitérési kísérletet. Ez a kapcsolat akkor is működik, amikor a társadalmak már átláthatatlanul kiterjedtté válnak; és Bergson azt állítja, hogy saját idejében – az I. világháború tomboló nacionalizmusának és a fasizmus fölemelkedésének korában – is ez marad az elsődleges kapocs. A család, a nemzet. A politika pedig mindenkor hajlamos volt erre a természet adta moralításra építkezni. A zárt társadalom bezárkózást jelent, ugyanakkor ellenőrzött rendet, rendezettséget, sztereotípiákon alapuló viselkedést, ami a munkaalapú méhek és hangyák világához hasonlítható. „A társadalom készíti az egyén mindennapi létének programját. Nem élhetünk családi életet, nem gyakorolhatjuk hivatásunkat, nem láthatunk a köznapi élet ezer apró gondja után – legyenek ezek bevásárlások, városi séták vagy akár üldögélés otthonunkban – anélkül, hogy előírásoknak ne engedelmességek és kötelezettségeket ne teljesítenénk. Minden pillanatban választás kényszerül reánk; természetesen döntünk amellet, ami a szabállyal megegyezik. Alig eszmélünk rá, semmi erő kifejtésünkbe nem kerül. A társadalom utat rajzolt; nyitva találjuk és követjük; több kezdeményezésre volna szükség ahhoz, hogy torony iránt vágjunk át a mezőn.” (30–31. o.)

A szükségszerűség társadalmának (mondja Bergson, már-már marxista ízű terminológiával) alapvető jellemzője a háború, a saját csoportunk és más csoportok harcok elkülönítése, elválasztása. A zárt társadalmak korában, s addig (eddig) minden korra ez volt jellemző, még a béke is pusztán készülődés a következő háborúra.

Ahhoz, hogy megtegyük a nagy lépést az emberiség és emberiség felé (e két szót,

ha összevonjuk, kiadja a humanizmus fogalmát), nem elegendő, hogy rábízzuk magunkat a fokozatos és lassú természetes fejlődésre, hiszen a zárt társadalomból nem vezet egyenes, fokozatosan haladó út a nyílt társadalomba, nincs szó tehát liberális progresszivismusról. **A zárt társadalmak képtelenek a haladásra, a nyílt társadalmak pedig a belső egyensúlyra.**

A primitív ösztön (törzsiség) „még ott van, bár szerencsésen álcázva, a társadalom hozadékai alatt; de még ma is természetesen és közvetlenül szeretjük rokonainkat és polgártársainkat, holott az emberiség szeretete közvetett és szerzett. Amazok felé egyenesen tartunk, ezek felé csak kerülővel; mert csupán Istenen át, Istenben szólítja fel a vallás az embert, hogy az emberi nemet szeresse; ugyanúgy, mint ahogy csakis a mindnyájunkban közös Észben és Észben át mutatják nekünk a filozófusok úgy az emberiséget, hogy meglássuk az emberi személyiség kiváló méltóságát, s minden embernek a tiszteletre való jogát”. (31.)

A nagy ugrás lehetőségét az emberi lét egy sajátosan más tapasztalata kínálja majd, a lélek kitárulkozása, amit a hit és a tudás, vallás és filozófia együttesen készít elő. Valahogy úgy, ahogy ezt Alexandriai Szt. Kelemen (azaz majdnem szent, mert a katolikus egyház még nem döntötte el magában, hogy annak tekintse, vagy sem) mondotta volt a 2. században: emberré majd csak Istennek való misztikus egyesülésünk révén leszünk. Eric Voegelin ezt nevezi majd „létbe ugrásnak” (leap in being).

Erre az ugrásra azonban csak kevesen képesek, s ők a „szellem kiválasztottjai”. Mindig a nyílt szelleműek nyitják meg az utat a nyílt társadalom felé. A görög bölcsek, Izrael prófétái, a buddhista Arhat és Jézus. **A zárt társadalom, az adott közösség partikularitásának nyomása mellett ők mégis képesek vágyakozva megnyílni az általános felé, képesek befogadni azt, ami legmélyebben emberi, képesek az együttérzésre, mások méltóságának tiszteletére – egyszóval az emberiség szeretetére.**

Különleges erő kell tehát az emberiség szeretetéhez, a kivételes szintézis létrejöttéhez. A zárt moralitás keretei között a szeretet különféle adott tárgyaira tesszük tétjeinket, saját családunkat választjuk más családokkal szemben, saját nemzetünket más nemzetekkel szemben. Valamilyen harc, viszály, küzdelem, mi több, gyűlölet, s ez utóbbira való hajlam választásainknak nem pusztán kísérő jelensége, hanem magának a választásnak az alkotó lényege. Evvel szemben a nyílt moralitás kiszabadul a kényszerítettségből és a kötöttségek közül, hogy megtegye a nagy ugrást a tárgy nélküli szeretet és a gyűlöletmentesség irányába.

Jóllehet Bergson zsidó származású, de vonzódása a krisztusi tanításokhoz egyértelmű, s csak a fokozódó antiszemitizmus miatt nem tér át a kereszténységre, mondván, hogy „azok között akarok maradni, akiket holnap üldözni fognak”. Az evangéliumok tanítását viszont azért tartja követendőnek, mert ez határozza meg életünk minőségét, azt, hogy nyitott társadalomban akarunk élni, s akkor, mindenekelőtt, humanisták vagyunk. Bergson számára Krisztus a legnagyobb misztikus hős, aki ama „nagy ugrást a létbe” megtette értünk.

Karl R. Popper

Talán nincs még egy olyan könyv, mint Karl R. Popper *The Open Society and Its Enemies* című műve, melynek nagy hatása egy alapvető félreértésének köszönhető, s ami aztán szerzőjét állandó panaszkodásra és magyarázkodásra kényszeríti.

Popper nem tartja magát társadalomtudósnak; saját bevallása szerint csak társadalomtudomány-módszertani pamfletet szeretett volna írni, amelynek lényege igen egyszerű: **a társadalom totális átalakításának tervei pusztá proféciaák, a tudomány eszközeivel ellenőrizhetetlenek.** A társadalmi mérnökösödés helyett a társadalom vonatkozásában is a tudományban használt módszert, a trial and error metódust érdemes alkalmazni, a kísérletezések újabb sorozatát érdemes elindítani, következetesen nekilendülve a hibák kiküszöbölésének anélkül, hogy a hibátlan társadalmat megterveznénk.

Az első „nagy tervezőmérnök” Platón volt, majd jöttek a modern kor ebben a szerepben tetszelgő profétái, Hegel és Marx, akik előre látták a jövőt és/vagy a tökéletes társadalmi struktúrát. A Platónról és a platóni totalitarizmusról szóló 10. fejezetben találjuk meg végre a „(be)zárt társadalom” és a „nyílt társadalom” közötti különbség részletesebb kifejtését. Popper nem ad közvetlen meghatározást a törzsi, avagy **zárt társadalomra,** enyhén tekervényes gondolati útját a következő, nem kevésbé tekervényes mondatban lehetne összefoglalni: **mágikus rítusok által megerősített társadalmi szabályok mitológiába zárt univerzuma.**

Érthetőbbé válik, ha elemeire bontjuk.

A mágikus attitűd azt jelenti, hogy a társadalmi életet a természetbe ágyazottnak tekintjük: az emberek a változatlan és megváltoztathatatlan tiltások (természeti törvények) elvarázsolt, mert annak hitt körében élnek, s jövőendő életüket is ezeknek a normáknak az érvényesülése mellett képzelik el. Itt sok a hasonlóság Bergson és Popper „zárt társadalom” felfogása között.

A mitológia zárt univerzumának ábrázolására itt emlékeztetek Thészeusz esetére a Minótaurosszal. A mitológiai elbeszélés az antik görög kultúra kezdeteiről szól, a minoszi kultúráról, arról a krétai birodalomról, mely több mint 1100 évig állt fenn, s amit az antik görög civilizáció „aranykorának” szokás nevezni. Ebben a korszakban Kréta volt a görög civilizáció központja, de a hős Thészeusz azzal, hogy legyőzi a Minótauroszt, majd kitalál Ariadné fonálának segítségével a labirintusból, a mitológia szerint elindítja Athént a fölemelkedés útján.

A hősnek mitikus küldetése van, egyetlen útja, amit nem ő választott, az istenek sorsként szabták rá, és amíg ezen az úton jár – s mi mást tehetne –, az istenek segítik őt. Amikor a mítoszt a politikus átülteti a maga valóságába, minden világos lesz: ő a hős, aki történelmi küldetést teljesít, s egyedül ő az, aki az istenek akaratát számunkra érthetővé teheti.

Poppert viszont a mítoszba zárt, avagy törzsi társadalomban az zavarja, hogy elszigeteli az emberi megismerést a tudományos, azaz észszerű megértéstől. A mítoszba zárt ember kiteljesít és beteljesít, cselekvési autonómiája csak ezen belül értelmezhető. Így, ebből következik majd a „nyílt” társadalom leírása. Az előbbi az eleve elrendelt szerepek társadalma, az utóbbi az észszerű, a kísérletezést és a kritikát, s ezért a szabad szerepvállalást lehetővé tevő társadalom.

Popper később újra és újra elmagyarázza demokraciateóriáját. Azt feltételezi, talán éppen ezért nem értik meg sokan, mert a nagy eszmék bűvöletében élnek, és a demokrácia esetében is ragaszkodnak az ősi definícióhoz, nevezetesen, hogy a demokrácia lényege a „népuralom”. A The Economist 1988-ban fölkerítette Poppert, hogy magyarázza el az elméletét, s ezt az írást 2016-ban a lap újra közölte. Mintegy összesűrítve az Open Society gondolatmenetét, Popper itt explicitté teszi, hogy az, amit ő „racionális politikai elméletként” figyelmünkbe ajánl, alapvetően különbözik a nyugati politikai gondolkodás főáramától. Ez utóbbi – szerinte: rögeszmésen – mindig csak a legitimitációval és azzal összefüggésben a „ki uralkodik?” kérdéssel foglalkozott. Popper szerint lehetőleg ne uralkodjon senki, még a nép sem, hiszen hozhat a nagy többség is káros döntéseket. Egyebek mellett zsarnokot választhat magának (jóllehet, az alkotmány sok mindent tehet, hogy ezt megakadályozza – vagy nem, de Popper erről nem tudhatott). De ne uralkodjék az Isten kegyelméből fölkent király sem, aki ugyancsak Isten kegyelméből zsarnokká válhat; sem valamely osztály vagy „faj”, melynek nevében válogatott gonoszságokat lehet elkövetni. Popper voltaképpen az anarchizmussal szimpatizál, bár ezt világosan sohasem mondja ki – viszont valami olyasmit javasol, ami közel áll hozzá.

A „ki uralkodjék?” kérdését cseréljük le annak a praktikus, szinte technikai problémának a megoldására, hogy „miként választhatunk olyan vezetőket, akik vérontás nélkül eltávolíthatóak?”. Popper demokraciaelképzelése az antik görög osztrakiszmosz valamiféle modern, eljárásjogi meghonosítására szűkül. (Az **osztrakiszmoszt**, a cserépszavazással történő száműzést a demokratikus önvédelem eszközeként azok ellen a demagógok ellen alkalmazták, akik a közvélemény fölötti uralmukat egyéni érdekeiket szolgáló hatalmi pozíciók megragadására használták.) **Végső soron tehát ne uralkodjon senki és semmi, inkább igyekezzünk megoldani a nyomasztó, mindennapi gondokat: a szegénységet, az éhezést, a igazságszolgáltatás méltánytalanságát, a büntetések brutalitását, a nemzeti, etnikai, nyelvi, vallási kisebbségek elnyomását, a rabszolgaságot és az alávetettséget. Ha pedig véletlenül diktátor ütné föl a fejét közöttünk, akkor – lehetőleg véráldozat nélkül – zavarjuk el; ezért élünk liberális (alkotmányosan korlátozott) demokráciában, s ez a demokrácia erénye.**

Kétségkívül, a humanizmusnak nem az a fennkölt megfogalmazása ez, mint amit Henri Bergsonnál érzékelhettünk: amolyan földszagú humanizmus. Mégis mélyen gyökerezik a görög antikvitás, a reneszánsz, a felvilágosodás, a kanti humanizmus évezredes, olykor nem realistának, hanem idealistának tekintett, s egyesek által éppen ezért mélyen lenézett hagyományában. Ellenségei teszik Poppert, szinte akarata ellenére, a liberális demokrácia kiemelt gondolkodójává.

Henri Bergson könyve a fasizmus és bolsevizmus kollektivistá, illiberális kísérletei után a misztikus keresztényi szeretetben, tágabban az emberszeretetben és emberbarátságban (idegen szóval a filantropiában) fedezi föl a kiutat. Karl R. Popper a **kiutat abban látja, amit ma „útfüggőségnek” nevezünk. Az apró lépések, a mindig megújuló kísérletek, melyek a közvetlen visszacsatolások segítségével vezetnek bizonyos problémák megoldásához, s fölöslegessé teszik valamilyen előzetes, végső cél megtervezését – hiszen a terv csak utólag, a probléma pillanatnyi megoldásában körvonalazódik.** Ami tehát kettejüket minden teoretikus eltérésük dacára összekapcsolja, az nem más, mint az illiberalizmus szenvedélyes elvetése; de paradox módon az a profetikus hajlam, megváltói elszántság is, amivel a jobb- és baloldali kollektivistá utópiákat elutasítják.

. A *société ouverte*, a „nyílt társadalom” Henri Bergson meghatározásában a misztikus keresztény univerzalizmusban gyökerezik, s az őt követő Karl Popper használatában az **open society sajátos demokraciakoncepciót** jelent.

